

ภูมิปัญญาการทำพัดสาน
องค์การบริหารส่วนตำบลพระขาว
อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จัดทำโดย

สำนักปลัด

องค์การบริหารส่วนตำบลพระขาว

พัดสาน เป็นของใช้สำหรับโบกเตาไฟของคนไทยในสมัยก่อน หรือใช้สำหรับโบกพัดร่างกายให้หายคลายจากความร้อนได้ สามารถที่จะนำติดตัวไปไหนมาไหนได้อย่างสะดวก วัสดุที่ใช้พัดสานเป็นผลผลิตจากพืชพรรณธรรมชาติในท้องถิ่นคือ ไม้ไผ่

การสานพัด ผู้สานนิยมสานเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ มุ่งเน้นประโยชน์การใช้งาน มีการปรับปรุงพัฒนา รูปแบบให้มีความสวยงามประณีต เช่น พัดสานห้าเหลี่ยมเหมาะสำหรับโบกพัดเตาไฟ พัดยกลายดอกสานเป็นลวดลายต่าง ๆ พัดละเอียดรูปใบโพธิ์หรือรูปหัวใจ และรูปตาลปัตร

พัดสานเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านอันทรงคุณค่าที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน มีการประยุกต์ปรับปรุงรูปแบบตลอดเวลา การสานพัดเป็นอาชีพเสริมทำรายได้ดีภายในครัวเรือน ชาวบ้านจะสานพัดในช่วงว่างเว้นจากการทำนา เป็นสินค้าพื้นเมืองที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้าน

อุปกรณ์ในการสานพัด

๑. ไม้ไผ่สีสุก	๑๔. จักรเย็บพัด
๒. มีดจักตอก	๑๕. ด้าย
๓. สีย้อมผ้า	๑๖. น้ำมันสน
๔. กระทะ	๑๗. เกลือ
๕. เต่าถ่าน	๑๘. สารส้ม
๖. แบบพิมพ์รูปพัด	๑๙. ฟืน
๗. ดินสอ	๒๐. ไม้ขีดไฟ
๘. กรรไกร	๒๑. กะละมัง
๙. กีบติดผมสีดำ	๒๒. แปรงทาสี
๑๐. เป็กตอกเย็บพัด	๒๓. ถ้วย
๑๑. ฆ้อง	๒๔. ผ้าตาดทอง
๑๒. เลื่อย	๒๕. ผ้าลูกไม้
๑๓. สว่านเจาะด้ามพัด	๒๖. ผ้าดิบ

วิธีการทำพัดสาน

การคัดเลือกไม้ ขั้นตอนแรกคือการเลือกไม้ไผ่ที่จะนำมาสานพัด ไม้ไผ่ที่นิยมนำมาจักตอกสานพัดคือ ไม้สีสุก การคัดเลือกไม้จะต้องเป็นไม้ไม่อ่อนหรือแก่เกินไป เรียกว่า “ไม้มันปลากด” เนื้อไม้จะขาวเป็นมันเมื่อนำไปย้อมสี สีจะเป็นเงาสดใส ไม้ที่ไม่นิยมนำมาสานพัดคือ ไม้อ่อน เพราะไม้อ่อนมอดจะกิน เมื่อแห้งเส้นตอกจะแตกเพราะเนื้อไม้หดตัว สำหรับไม้แก่สีของเนื้อไม้จะเป็นสีน้ำตาล เมื่อย้อมสีสีจะไม่สดใส และเนื้อไม้ที่แก่จะกรอบแตกหักง่าย ไม้ที่เป็นตามดเนื้อไม้จะดำ ผู้สานจะคัดเลือกไม้ที่มีลำสมบูรณ์ปล้องยาว ปลายลำหรือยอดไม้ด้วนเพราะ ไม้ที่ยอดหรือปลายลำด้วนเนื้อไม้จะหยาบไม่สมบูรณ์

ไม้สำหรับสานพัด

การจัดตอก นำไม้ที่คัดเลือกได้มาตัดเป็นท่อนด้วยเลื่อยคมละเอียด ถ้าเป็นพัดเล็กใช้ปล้องยาวประมาณ ๒๐-๓๐ เซนติเมตร และพัดใหญ่ใช้ปล้องยาวประมาณ ๓๐-๕๐ เซนติเมตร นำมาจักตอกเอาข้อไม้ ออกให้หมด การจักตอกทำพัดละเอียด เส้นตอกจะต้องมีขนาดเล็ก เป็นพิเศษ มีความกว้างประมาณ ๓-๔ มิลลิเมตร ถ้าเป็นพัดธรรมดาหรือพัดหยาบขนาดเส้นตอกจะใหญ่ การจัดตอกจะต้องนำผิวและซี่ไม้ออกให้หมด ลอกตอกด้วยมีดตอก ลักษณะพิเศษของ มีดตอก เป็นมีดที่มีส่วนปลายแหลมคมด้ามยาว เวลาจักตอก ผู้จักจะให้ด้ามมีดแนบลำตัว เพื่อบังคับให้เส้นตอกมีความบางเสมอกันตลอดทั้งเส้น การจักตอกนิยมจักครั้งละมาก ๆ นำตอกที่จักไปผึ่งลมหรือแดดให้แห้งก่อนนำไปย้อมสี

การย้อมสี การย้อมสีต้องย้อมลงในภาชนะที่เตรียมไว้ และย้อมครั้งละมาก ๆ เป็นการประหยัดสี สลับสีตามต้องการ วิธีการย้อมต้องย้อมลงในน้ำเดือด จุ่มเส้นตอกให้ทั่วตลอดทั้งเส้น เมื่อย้อมแล้วนำเส้นตอกที่ย้อมไปล้างลงในน้ำเย็น เป็นการล้างสีที่ไม่ติดเนื้อไม้ ออกก่อน จะเหลือเฉพาะสีที่ติดเนื้อไม้เท่านั้น นำไปผึ่งลมหรือแดดให้แห้งก่อนนำไปสานพัด

การสานพัด การสานพัดนิยมสานเป็นลวดลายต่าง ๆ ลายที่เป็นลายพื้นฐานของการสานพัดคือลายสอง และลายสาม การสานพัดผู้สานจะใช้ความชำนาญและความสามารถพิเศษให้การสานยกดอกลวดลายปรับปรุงรูปแบบประยุกต์ลวดลายให้มีความสวยงามประณีต ไม่ใช่เฉพาะลายพื้นฐานเท่านั้น เช่น สานยกดอกเป็นลายเครือวัลย์ ลายดอกพิกุล ลายดอกแก้ว ลายดอกจันทร์ ลายตาหมากรุก เป็นต้น

การตัดแบบพัดสาน เมื่อสานเป็นแผงตามต้องการ จะนำแบบหรือแม่พิมพ์ที่สร้างไว้เป็นรูปใบโพธิ์วางทาบลงบนแผงพัดที่สานไว้ ใช้ดินสอช่างไม้ขีดตามรอยขอบของแม่พิมพ์ใช้กรรไกรชนิดตัดสังกะสีตัดตามรอยดินสอที่ขีดไว้

การเย็บพัดสาน นำพัดสานที่ตัดตามแบบพิมพ์มาเย็บขอบพัดด้วยดินเงิน ดินทอง หรือลูกไม้สีต่าง ๆ เพื่อเพิ่มความสวยงามให้กับพัดสาน การเย็บในสมัยก่อนใช้เย็บด้วยมือ สมัยปัจจุบันนิยมใช้จักรเย็บผ้าเย็บเพราะสะดวกและรวดเร็วกว่าการเย็บด้วยมือ

การใส่ด้ามพัดสาน นำด้ามพัดที่เหลาแล้วมาเจาะด้วยสว่านมือจำนวน ๒ รู นำตัว ใบพัดมาประกบด้ามโดยใช้ตะปูหัวกลมตอกลงตามรูที่เจาะไว้ แล้วพับปลายตะปูทั้งสอง ยึดติดให้แน่น เพื่อให้พัดสานมีความคงทนและสวยงาม ใช้น้ำมันชักเงาทาเคลือบพัดทั้งด้านหน้าและด้านหลังของตัวพัดก็จะได้พัดสานที่มีความสวยงามตามต้องการ

นางสาวละเอียด เกิดญาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำพัดสาน